

विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व गुणविषेश आणि हुंडाविषयक अभिवृत्तीचा अभ्यास

जयश्री कृष्णाकुमार जथे (वडस्कर)

संशोधनकर्ती

पदव्युत्तर शिक्षण विभाग,

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

डॉ. रेणू बायस्कर (सदार)

सहाय्यक प्राध्यापक

पदव्युत्तर शिक्षण विभाग,

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

१.० प्रस्तावना

परिस्थितीशी वैशिष्ट्यपूर्ण समायोजन प्रस्थापित करण्याच्या शरीर, मानससंस्थांचे गतिशिल संघटन म्हणजे व्यक्तिमत्व होय. म्हणजेच व्यक्तिमत्वात शरीरसंस्था, मन आणि परिस्थितीशी समायोजन या सर्व घटकांचा समावेश होतो. व्यक्तिमत्वाचा विकास होण्यासाठी पुढील घटक आवश्यक आहे, जसे, आरोग्य, निर्णयशक्तीचा विकास, भावनात्मक विकास, वैयक्तिक व सामाजिक गुणांचा विकास. साधारणतः या पाच गुणांचा विकास झाला की व्यक्तिमत्वाचा चांगला विकास झाला असे म्हणता येते. विद्यार्थ्यांचे केवळ शारीरिक व्यक्तिमत्व निर्माण न करता त्यांच्या मानसिक, भावनात्मक व सामाजिक गुणांचा विचार करणे हे शिक्षणाचे ध्येय आहे. त्यामुळे शिक्षण हे व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास करण्याचे साधन बनले आहे. शिक्षणाचा व्यापक अर्थ म्हणजे जीवनपर्यंत चालणारी प्रक्रिया आहे. शिक्षण व्यक्तित्वाचा जीवनावरच प्रभाव टाकत नाहीत तर चरित्र आणि व्यक्तिमत्वाचा विकास करत असतात. या व्यापक अर्थामुळे शिक्षण केवळ औपचारिक संस्थामध्ये चालणारी क्रिया नव्हे.

एकंदरीत शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास होतो व हे विद्यार्थी समाज घडविण्याकरीता सज्ज होतात. समाजातील विविध आक्षेपार्ह चालिरीती जसे, हुंडा, महिलांचा छळ इत्यादी बद्दल त्यांची अभिवृत्ती देखील शिक्षणामुळे घडत असते. आजही भारतात शिकलेल्या व्यक्ति हुंडयासारख्या अनिष्ट प्रथेचे अनुसरण करतात. पुरोगामी म्हणविणाऱ्या महाराष्ट्रात हुंडयासाठी खून, खूनाचे प्रयत्न, तसेच हुंडा मिळवण्यासाठी होणाऱ्या महिलांच्या छळणुकीच्या हृदय पिळवटून टाकणाऱ्या अनेक घटना घडत असताना राज्य शासन हुंडा निर्मुलनाच्या कार्यात कमालीची उदासीनता बाळगून आहे. राज्य शासनाकडून गेल्या काही वर्षांत हुंडा प्रथा निर्मुलनासाठी केलेल्या खर्चाची आणि तरतुदीची आकडेवारी पाहता शासन यंत्रणेचे मन मेले असावे असे चित्र दिसून येते. हुंडा घेणे आणि देणे कायद्याने गुन्हा आहे. तरीसुद्धा वराकडील मंडळी वधू पित्याकडून सर्रास हुंडयाची मागणी करतात. कर्जबाजारी झालो तरी चालेल मुलगी सुखात राहिल, या आशेने लाखो रूपयांच्या मागणीला वधू पित्याकडून होकार दिला जातो. विवाह सोहळ्यात हुंडा देणे व घेणे बंद व्हावे, यासाठी शासनाने १९६१ मध्ये हुंडा प्रतिबंधक कायदा आणला. हुंडा देणे—घेणे कायद्याने गुन्हा ठरविण्यात आला. मात्र,

गेल्या ५७ वर्षात या कायद्याचे कोठेही पालन होत नसल्याने श्रीमंतीचा थाट मिरविण्यासाठी समाजात आजही हुंडा देण्याची व घेण्याची प्रथा कायम आहे.

शिक्षणामुळे व्यक्तीच्या वर्तनात अपेक्षित बदल घडून येत असतात व म्हणूनच सद्यकाळात शिक्षण हि मुलभूत गरज आहे असे निर्विवाद म्हटले जाते. शिक्षणामुळेच व्यक्तिममध्ये सामाजिकता, नैतिकता व सुदृढ समाज व्यवस्था निर्मिती घडून येते. या शिक्षणातूनच व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व आकार घेत असते. त्यामुळेच शिक्षणाचे महत्व अनन्यसाधारण मानल्या जाते. शिक्षण व्यवस्थेचे व्यावसायिक व बिगर व्यावसायिक असे दोन गट असून त्यामध्ये अनेक प्रकारच्या विद्याशाखेमध्ये विद्यार्थी शिक्षण घेतात. या सर्व विद्याशाखेच्या शिक्षणाचा अंतिम हेतू निकोप समाजव्यवस्था निर्माण करणे हे असून असे खरेच होत आहे काय? हे जाणून घेण्यासाठी विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व गुणविषेश व त्यांचे विवाह आणि हुंड्याविषयक अभिवृत्तीचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनकार्यात करण्यात आला आहे.

२.० संशोधनाची पद्धती व कार्यवाही

संशोधन कार्यासाठी निर्दोष माहिती मिळण्यासाठी व संशोधनाची उद्देशपुर्ती होण्यासाठी प्रमाणिकृत संशोधन पद्धतीचा वापर केला गेला. संशोधनाची उद्दिष्टे अभ्यासुन त्यानुसार संशोधन करण्याकरिता सर्वेक्षण व विश्लेषण पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला. प्रस्तुत संशोधन अध्ययनामध्ये सर्वेक्षण पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला (घाटोळे, १९९०, बोधनकर व अलोनी, २००३).

२.१ संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा

प्रस्तुत संशोधन विदर्भातील नागपूर विभागातील व्यावसायिक आणि बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमाच्या पदवी स्तरावरील अंतिम वर्षाच्या सर्व विद्यार्थ्यांसाठी लागू होते. प्रस्तुत संशोधन विदर्भातील केवळ नागपूर कार्यक्षेत्रातील व्यावसायिक आणि बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमाच्या महाविद्यालयापुरते मर्यादित होते.

२.२ अध्ययन विश्व, जनसंख्या व नमुना निवड

प्रस्तुत संशोधनकार्यात विदर्भातील सर्व कला, वाणिज्य, विज्ञान, अभियांत्रिकी, विधी व वैद्यकिय महाविद्यालयांचा अध्ययन विश्व म्हणून विचार करण्यात आला. या संशोधनकार्यात विदर्भातील पदवी स्तराअंगर्तत येणाऱ्या व्यावसायिक (अभियांत्रिकी, वैद्यकिय व विधी अभ्यासक्रम) व बिगर व्यावसायिक (कला, वाणिज्य व विज्ञान अभ्यासक्रम) महाविद्यालयातील अंतिम वर्षाचे सर्व विद्यार्थी म्हणजे प्रस्तुत संशोधनाची जनसंख्या होय. प्रस्तुत संशोधनाकरीता बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रम चालविणाऱ्या महाविद्यालयापैकी काही महाविद्यालयाची यादृच्छिक (लॉटरी) न्यादर्श पद्धतीने निवड करण्यात आली व व्यावसायिक महाविद्यालयातील ३०० व बिगर व्यावसायिक महाविद्यालयातील ३०० असे एकुण ६०० मुलांची (विद्यार्थ्यांची) न्यादर्श म्हणून निवड करण्यात आले.

२.३ संशोधन आराखडा व तथ्य संकलन

प्रस्तुत संशोधनात वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक अशा मिश्र संशोधन आराखडयाची निवड करण्यात आली. प्रस्तुत अध्ययनात माहिती संकलित करण्याकरिता प्रमाणीकृत पद्धतीचा व प्रश्नावलीचा उपयोग करण्यात आला.

- व्यक्तिमत्व शोधिका :- विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व गुणविशेष जाणुन घेण्याकरीता डॉ. पी. एफ. अझीझ आणि कु. रेखा गुप्ता यांनी प्रमाणित केलेली 'Intrversion Extrovers Inventory' या प्रमाणित चाचणीचा वापर करण्यात आला.
- हुंडाविषयक अभिवृत्ती शोधिका (Dowry Attitude Scale) हुंडा अभिवृत्ती मापनी या चाचणीद्वारे हुंडा पध्दतीला प्रवृत्त करणाऱ्या घटकाविषयी माहिती प्राप्त करण्यात आली. कु. के. रॉय यांनी प्रमाणित केलेली 'Dowry Attitude Scale' चाचणीचा वापर करण्यात आला.

२.४ माहितीचे सांख्यिकीय विश्लेषण :

सांख्यिकीय तंत्रातील विविध ग्राह्यता चाचणीचा विशेषत्वाने उपयोग करण्यात आला. त्या आधारावर निष्कर्ष काढले गेलेत. प्राप्त माहितीवरून वारंवारीता, बहुलक, मानक विचलन, व P मूल्य काढण्यात आले.

३.० माहितीचे विश्लेषण व सांख्यिकीय स्पष्टीकरण

३.१ व्यावसायिक व बिगर व्यावसायिक विद्याशाखेच्या विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व

सारणी क्र. १: पदवी स्तरावरील बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुखता व बहिर्मुखतेसंबंधी माहिती

	बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रम		व्यावसायिक अभ्यासक्रम	
	संख्या	टक्केवारी	संख्या	टक्केवारी
अंतर्मुख	4	1-3	&	&
संतुलीत	274	91-3	225	75-0
बहिर्मुख	22	7-3	75	25-0
एकूण	300	100-0	300	100-0

काई-वर्गमूल्य: ३७.७७; स्वातंत्र्यांश: 2 (P मूल्य = <0.05; तालिका मूल्य: ५.९९

वरिल सारणी क्र. १ मध्ये अध्ययन क्षेत्रातील पदवी स्तरावरील बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुखता व बहिर्मुखतेसंबंधी माहिती दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील १.३ टक्के विद्यार्थी अंतर्मुख असून बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील ९१.३ टक्के व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील ७५ टक्के विद्यार्थी संतुलित असल्याचे आढळले. तसेच बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील केवळ ७.३ टक्के व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील २५ टक्के विद्यार्थी बहिर्मुख असल्याचे निदर्शनास आले.

३.२ विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुख-बहिर्मुखतेची तुलना

सारणी क्र. २: पदवी स्तरावरील बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुख-बहिर्मुखतेची तुलना

विद्यार्थी	संख्या	मध्यमान	मा. वि.	कमाल	किमान	Z	P
बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रम	300	7-4	±8-9	5	12	1-012	Not Significant
व्यावसायिक अभ्यासक्रम	300	7-6	±10-5	5	14		

प्रस्तुत सारणीत पदवी स्तरावरील बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुख-बहिर्मुखतेची तुलना दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुख-बहिर्मुखतेचा सरासरी गुणांक ७.४८.९ असून व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुख-बहिर्मुखतेचा सरासरी गुणांक ७.६१०.५ असल्याचे आढळले. वरील माहितीवरून बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुख-बहिर्मुखतेची तुलना केली असता बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुख-बहिर्मुखतेत सार्थक फरक दिसून आला नाही.

३.३ व्यावसायिक विद्याशाखेच्या विद्यार्थ्यांची हुंडयाविषयक अभिवृत्ती

सारणी क्र. ३: पदवी स्तरावरील बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांची हुंडा अभिवृत्ती

हुंडयाविषयक अभिवृत्ती	बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रम		व्यावसायिक अभ्यासक्रम	
	संख्या	टक्केवारी	संख्या	टक्केवारी
सर्वात अनुकूल	—	—	—	—
अनुकूल	—	—	—	—
मध्यम	—	—	4	1-3
प्रतिकूल	32	10-7	36	12-0
सर्वात प्रतिकूल	268	89-3	260	86-7
एकूण	300	100-0	300	100-0

काई-वर्गमूल्य: ४.३५७; स्वातंत्र्यांश: ४; P मूल्य= <0.05; तालिका मूल्य: ९.४९

वरिल सारणी क्र. ३ मध्ये अध्ययन क्षेत्रातील पदवी स्तरावरील बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांची हुंडा अभिवृत्ती प्रमाणासंबंधी माहिती दर्शविण्यात आली आहेत. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील केवळ १.३ टक्के विद्यार्थी हुंडा अभिवृत्ती प्रमाणासंबंधी मध्यम मताचे असून बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील १०.७ टक्के व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील १२ टक्के विद्यार्थी हुंडा अभिवृत्ती प्रमाणाबाबत प्रतिकूल आहेत. तसेच बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील ८९.३

टक्के व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील ८६.७ टक्के विद्यार्थी हुंडा अभिवृत्ती प्रमाणाबाबत सर्वात प्रतिकूल असल्याचे निदर्शनास आले.

३.४ हुंडा अभिवृत्तीची तुलना

सारणी क्र. ४: पदवी स्तरावरील बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या हुंडा अभिवृत्तीची तुलना

विद्यार्थी	संख्या	मध्यमान	मा. वि.	किमान	कमाल	Z	P
बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रम	३००	१५.८	±5-4	७	२१	२.३१७	<0-05
व्यावसायिक अभ्यासक्रम	३००	१८.०	±5-5	११	२५		

प्रस्तुत सारणी क्र. ४ मध्ये पदवी स्तरावरील बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या हुंडा अभिवृत्ती प्रमाणाची तुलना दर्शविण्यात आली आहे. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांचा हुंडा अभिवृत्तीचा सरासरी गुणांक १५.८५.४ असून व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या हुंडा अभिवृत्तीचा सरासरी गुणांक १८.०५.५ असल्याचे आढळले. वरील माहितीवरून बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या हुंडा अभिवृत्ती प्रमाणाची तुलना केली असता बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांचे हुंडा अभिवृत्ती प्रमाण व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत अधिक आहेत.

४.० निष्कर्ष

४.१ अंतर्मुखता—बहिर्मुखता

– प्राप्त परिणामांच्या सांख्याकिय विश्लेषणाच्या आधारे हा निष्कर्ष काढण्यात आला की, बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थी संतुलित आहेत.

४.२ विद्यार्थ्यांच्या अंतर्मुख—बहिर्मुखतेची तुलना

– प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, अध्ययन क्षेत्रातील बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांची अंतर्मुख—बहिर्मुखता व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत कमी आहे.

४.३ हुंडा अभिवृत्ती प्रमाण

– प्राप्त परिणामांच्या सांख्याकिय विश्लेषणाच्या आधारे हा निष्कर्ष काढण्यात आला की, बिगर व्यावसायिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थी हुंडा अभिवृत्ती प्रमाणाबाबत सर्वात प्रतिकूल आहेत.

४.४ हुंडा अभिवृत्ती प्रमाणाची तुलना

– प्राप्त परिणामांच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, अध्ययन क्षेत्रातील बिगर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांचे हुंडा अभिवृत्ती प्रमाण व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत अधिक आहेत.

५.० आधार ग्रंथ सुची

१. जाधव, मो., भोसले, आ. “भारतीय शिक्षणाचा विकास” पहिली आवृत्ती फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, ऑक्टोबर, २००३ पृष्ठ क्र.१५
२. घाटोळे रा.ना. समाज शास्त्रीय संशोधन तत्वे आणि पध्दती श्री मंगेश प्रकाशन रामदासपेठ नागपूर १० चतुर्थ आवृत्ती १९९०.
३. बोधनकर सु., अलोनी वि., सामाजिक संशोधन पद्धती, श्री. साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, २००३.
४. बोरूडे, रा. र., संशोधन पध्दतीशास्त्र, प्रकाशक—महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ नागपूर, तिसरी आवृत्ती १९८७.
५. कन्हाडे बी. एम — ‘शास्त्रीय संशोधन पद्धती’ पिंपळापूरे प्रकाशन, नागपूर — २००८
६. महाले सं., कर्डिले व., संशोधन पद्धती, संशोधनात सांख्यिकी तंत्राचे उपयोजन, प्रकाशक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक, २००२
७. जरारे वि., सामाजिक शास्त्राची संशोधन प्रणाली अद्यवैत प्रकाशन अकोला प्रथम आवृत्ती २००४.
८. वाजपेयी एस आर., सामाजिक अनुसंधान तथा सर्वेक्षण, किताब घर, कानपूर—३, पान. न. २२१.
९. Ahlawat, S. (2014). Women’s attitudes towards Dowry System in India, International Journal of Enhanced Research in Educational Development, 2(1), pp.31-34.
१०. Hogberg, A. (2012). Dowry and Microcredit Effects on gender relations in Bangladesh, Linköping University
११. Jensen, V.H and Clark, M.H. (1958). Married and Unmarried College Students: Achievement, Ability, and Personality, Journal of Counseling and Development, 37(2), pp. 123-125.
१२. Jones, G.D., Jene, V.J and Vyayung, S. (2014). Marriage in Asia, *Journal of Family Issues*, 35(12), pp.1567-1583.
१३. Khamiya, J.R. (2011). A study of Attitudes toward Dowry among Male and Female International referred Journal.
१४. Mohan, A. K and Dash, G. (2016). Perception of Youth on Marriage Practices: A Study In Dodda Birana Kuppe Gram Panchayat, H D Kote Taluka, Mysuru District, International Journal of Research – Granthaalayah, 4(3), pp. 42-52.
१५. Murat, J. (2013). The Bridal Income and Education Effects on The Dowry A Case Study in Rural Karnataka, India Lund University
१६. Patel, H.G., Urban Student Youth Image of Marriage Age and Family Size in the City of Bhavnagar (Gujrat) Dept. of Soc., Sau. U., 1973 (UGC-financed), p. 168.